İslam Hukukunda Toplumsal Cinsiyet Söylemi: Eşitlik mi?-Adalet mi?

Gender Discourse in İslamic Law: Equality or Justice?

Büşra Bilgin¹

İslam Hukukunda Kadın, Aile ve Toplumsal Cinsiyet,
Judith E. Tucker,
çev. Zeynep Esra Koca, İstanbul: Açılım Kitap, 2015, 336 s.

İslam Hukukunda Kadın, Aile ve Toplumsal Cinsiyet isimli kitap, yazarın Osmanlı dönemi mahkeme kayıtlarına dayanarak -farklı hukuk ekollerinin görüşlerini de değerlendirmeye almak suretiyle- İslam Hukuku uygulamalarında kadının konumunu ve İslam toplumunda kadına yüklenen cinsiyet rollerini tartışmaktadır. Yazar çalışmasında modernleşme sürecinde İslam coğrafyasında yaşanan siyasi ve hukukî değişimler ekseninde fıkıhın savrulduğu konumu ve kadının toplumdaki konumunun tartışmaya açıldığı dönemlere de getirerek Müslüman kadının toplumsal cinsiyet rolü açısından yaşadığı ve halen süregelen değişimi ele almaktadır.

Kitabın Türkçe'ye kazandırıldığı bu basımın başında ayrıca Nazife Şişman'ın Türkiye özelinde günümüz Müslüman toplumlarında toplumsal cinsiyet temelli tartışmalara ve feminist hareketlere yönelik değerlendirmelerini bizzat kendi tecrübeleri üzerinden ifadelendirdiği bir takdim yazısı bulunmaktadır. Şişman'ın bu açıdan yeni ve ufuk açıcı okumalara yönlendiren bu yazısı eseri okurken kılavuz olabileceği gibi tek başına da dikkat çekici bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle İslam ve kadın meselesinin İslam medeniyetini yargılama aracı olarak konumlandırılmasını eleştirerek sorguya çekilen tarafın itiraf yahut savunma diline mecbur bırakıldığını anlattığı bölümde, toplumsal cinsiyet çalışmalarında niçin iki ayrı uca savrulduğumuzu kısa fakat çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır. Yine bu minvalde Müslüman toplumlardaki toplumsal cinsiyet araştırmalarında soruyu soran ve sorunun muhatabı arasındaki hiyerarşik ilişkiye dikkat çekmiş; soru soranın seküler, sorunun muhatabının ise "her şeye rağmen ısrarla Müslüman olmaya devam eden -ezilmiş- kadın" şeklinde formüle etmiştir. Fakat Tucker'ın çalışmasının bu hiyerarşik yaklaşımdan azade olarak meseleyi İslam hukuku ve tarihi perspektif ekseninde ele aldığını belirtmiştir.

Tucker, kitabına çalışmasını hazırladığı dönemde Müslüman toplumlardan haber aldığı kadın hakkı ihlallerini tavsif ederek başlamış ve çizdiği olumsuz tabloya rağmen oluşan paradoksu şöyle sunmuştur: "...bu durumda birçok Müslüman kadın ve on-

¹ Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Bölümü Doktora Öğrencisi, busrakucukkayis@gmail.com

ların müttefiki olan erkekler neden İslamî ilkelerin bu dünyada ve ahirette iyilik ve adaletin kaynağı olduğuna; İslami uygulamaların -muhtemelen bir kısmının gözden geçirme ve revizyon gereksinimi olsa da- kadın hakları, ayrıcalıkları ve adaleti için en iyi garanti olduğuna sıkı sıkıya inanıyor?” Kitap boyunca esasında bu paradoksu anlamaya çalışırken gelişen bir metni takip etmekteyiz. Zira bu cümle her ne kadar yazarın taaccübünü aktardığı izlenimini verse de onun İslam hukukunun esnek ve toplumsal ihtiyaçlara göre şekillenebilir bir özü olduğuna dair inancını da bünyesinde barındırmaktadır.

Yazar, kitabı dört temel meseleyi yine dört tema üzerinden inceleyerek kurgulamıştır. Kendi ifadesiyle temsiliyet, ayrımcılık, erkek bakış açısıyla norm oluşturma ve hukukun cinsiyetçileştirilmesi meselelerini evlilik, boşanma, hukuki şahsiyet olmalı (veli, şahit ve mülk sahibi olmak bakımından), mekân ve cinsellik temaları ekseninde ele almıştır. Bu temalar aynı zamanda kitabın bölümlerine de karşılık gelmektedir.

İslam hukuku, kadın ve toplumsal cinsiyet kavramlarını ilk bölümde giriş nev’inde tartışan yazar “Zevce Olarak Kadın ve Zevce Olarak Erkek: Evlilik Mutabakatının Oluşumu” başlıklı ikinci bölümde; evliliğin İslam hukuk geleneği içindeki usulü, uygulaması ve kadın-erkek arasındaki rol paylaşımını değerlendirmiş, daha sonra reform süreci sonrası modern dönemde revize edilen uygulamalara yer vermiştir. Günümüzde İslam toplumlarında bu minvaldeki tartışmalara ve kadınların taleplerine de kısaca değinerek bölümü sonlandırmıştır. Özellikle evlilikteki hak ve yükümlülükler bahsinde yazarın salt eşitlikçi yaklaşımının onu kapsayıcılıktan uzak bir noktaya taşıdığını söylemek mümkündür. Kadına evlilikte nafaka, çocuğun bakımı için ücret ödenmesini kadınların aile içi sorumluluklarına atfedilen saygıyla bağdaştırdığı halde erkeğin ağır yükünün aslında bağımsız ataerkil imtiyaz imajını desteklediğini söyleyerek çelişkili bir ifade sunmaktadır.

Tucker, “Boşanmada Hakların Tayini” başlıklı ikinci bölümde yine aynı şemadan hareketle boşanmayı; İslam hukuk geleneğindeki tasviri, İslam’ın boşanmaya bakış açısı, reform süreci ve güncel gelişmeler bağlamında ele almıştır. Yazarın boşanmaya dair görüşleri çok daha keskin bir ayrılık üzerinden şekillenmektedir. O’na göre İslam, kadın ve erkeği talak konusunda tamamen ayrımcı bir düzleme oturtmuştur. Erkeğe mahkeme makamına gitmeksizin isteğine göre talak hakkını kullanma imkanı vermesine rağmen kadının boşanma için ancak fesih yetkisiyle mahkemeye başvurabilir vaziyette olması boşanmanın “sevilmeyen bir mübâh olması” hasebiyle engellenmek istenmesi fakat bu minvalde fıkhi manada tek taraflı bir kısıtlamaya gidilmesinin ancak erkeğin imtiyazlarını korumak kaygısıyla gerçekleşmiş bir vakia olduğunu söylemektedir. Yine Tucker’a göre boşanma sonrasında kadına geçici nafaka bağlanması, akabinde babası yahut kardeşinin bakmak zorunda olması, kadını zayıf ve korunmaya muhtaç biçimde tasvir edip bağımlı bir şahsiyet olmaya zorlamaktadır. Yazarın bu bölümdeki ifadelerinde kadın ve erkek boşanma yükümlülüklerini değerlendirirken günümüz toplumsal rolleri üzerinden yol aldığını hissetmek mümkündür. Fakat günümüzde nafaka ve maldan pay almasının kadının da iş gücüne dahil olduğu aileler

açısından çözülmesi gereken bir mesele olduğunu dikkat çekici bulmuştur.

“Hukuki Özneler Olarak Kadın ve Erkek: Ev İdaresi ve Şahitlik” başlıklı dördüncü bölümde Tucker; kadın ve erkeğin mülk edinme, mülkü idare etme, evin geçimini sağlama, mirastan pay alma ve hukuki özne olabilme (şahitlik) hususları üzerinden rollerini inceleyip tartışmıştır. Yine hem tarihi süreci ve işleyişi ele almış hem de modern dönemdeki uygulamaları değerlendirerek güncel duruma da değinmiştir. Mülk edinme ve ticaret yapma ehliyeti bakımından bağımsız bir şahsiyet olarak tanımlanan kadının evlilik mevzusunda bağımlı hale getirilmesini eleştiren yazar bu durumun toplumsal taleplerin şekillendirdiği bir olgu olduğunu iddia etmektedir. “...aksi yöndeki tüm baskılara rağmen kadının mülkiyet konusunda temel eşitliğiyle ilgili mefhumların bu kadar sıkı sıkıya korunmuş olmasını bile dikkate değer buluyorum.” cümlesi ile kadınların mülk edinip işletebilme hakkını toplumsal baskıdan ve hukukun hüküm koyucularının elinden kurtulabilmiş yahut gözden kaçırılmış bir eşitlikçi unsur olarak tarif etmesi mantık sınırlarını zorlayan bir yorum izlenimi uyandırmaktadır.

“Toplumsal Cinsiyet Mekânında Kadın ve Erkek: Teslimiyet” başlıklı beşinci ve son bölümde yazar cinsellik karşısında kadın ve erkeğe konan sınırları bu bağlamda evlilik dışı ilişkinin cezasını ve tesettür meselesini irdelemiştir. Tucker’a göre kadın ve erkek cinselliğinin kontrol altına alınması Müslüman toplumun düzeni için önem arz etmekteydi. Ancak bu kontrolün kadın bedenine yönelik daha fazla yaptırım getirdiğini öne süren yazar tesettürün günümüz modern toplumlarındaki yargılanış biçimine ise hiç değinmemiştir. Müslüman kadının daha fazla fedakarlık yapmaya zorlanması şeklinde ifade ettiği tesettürün hukuk literatüründe keskin çizgiler ve ölçütlerle belirlenmediği, zamana ve bölgeye göre nispeten muhayyer bırakıldığını vurgulamıştır. Konunun güncel yönünü anlatırken Batılı hakim anlayışın Müslüman kadını kurtarılması gereken bir obje², tesettürü ise Müslüman kadının infaz edilmekte olan cezası şeklinde konumlandırması meselesine neredeyse hiç değinmeyen Tucker, Müslüman kadınların batılı paradigmaya yönelik eleştirilerini ancak İslamî inisiyatifleri de eleştirdikleri takdirde ışıtmeye değer bulmuştur demek mümkündür.

Yazarın Osmanlı hukuk tarihi kapsamında da ele alınabilecek araştırmalarını dönemin toplumsal cinsiyet ve kadın ilişkisi bağlamında değerlendirmesi elbette bu alanda hatırı sayılır miktarda verinin işlenmesini sağlamıştır. Bu sayede toplumsal tarihi anlamlandırmakla kalmayıp günümüz Türkiye’sinde ve hatta Osmanlı coğrafyasındaki Müslüman toplumlarda toplumsal cinsiyet paradigmasının kökenini kavrama imkanı bulmaktayız. Tucker’ın çalışmasının bu zaviyeden kıymetini göz ardı etmeksizin bazı ön kabulleri sebebiyle İslam hukukunda toplumsal cinsiyet meselesi dahilinde okuyucuya kapalı kalması muhtemel hususların yahut belli sonuçlara kasten yönlendiren ifadelerin varlığını da belirtmek gerekir. Zira Tucker çalışmasının temelinde Osmanlı mahkeme kayıtlarından ve İslam hukuku alimlerinin fetvaları üzerinden meseleyi ele alırken; İslam hukukunun dönemine göre ilerici olan unsurlarına vurgu yaparak bu

2 Ayrıntılı bilgi için bkz. Lila Abu-Lughod, *Do Muslim Women Need Saving?*, Harvard University Press, 2013

durumu İslam hukukunun esnek ve revizyona imkan veren yapısından kaynaklandığını belirtmektedir. Dolayısıyla günümüzde bu alanda yaşanan nızâlarda yine bu esnek yapı mucibince cinsiyet eşitliğine dayalı reformlara gidilmesi gerektiğini salık vermektedir. Öte yandan yazarın cinsiyet eşitliği eksenindeki bakış açısına göre uygun bulmadığı uygulamaları; toplumun İslam hukukuna yaptığı tesir yahut ataerkil sistemde erkeğin imtiyazının korunması çabası olarak ele alıp eşitlik seviyesine dönüştürülmesi gereken “yanlış uygulamalar” şeklinde nitelemesi bütüncül bir değerlendirme imkanını ortadan kaldırmaktadır. İslam hukukunu; kaynaklarını ve uygulamalarını birbirini tamamlayan parçaların oluşturduğu bir sistem olarak ele almak yerine bugünün toplumsal cinsiyet ve eşitlik idealinden hareketle parçalardaki fazlalık ve eksiklikleri tartışmakta ancak bu parçaların tamamlayıcı bir bütünü oluşturma ihtimalini yok saymaktadır. İslam hukuku uygulamaları kaynaklarından biri olması itibarıyla örften ve toplumsal kabullerden etkilenmiş olabilir lakin tüm hukuk sistemini toplumsal işleyiş sonucu ortaya çıkan tarafsızlıktan yoksun ve kadını özellikle bağımlı ve yardıma muhtaç kılmayı amaçlayan bir doktrin şeklinde tarif etmek şüphesiz haksız bir yakıştırma olacaktır. İslam’ın ve ona bağlı olarak gelişen hukuk doktrini yapısının -mezhep farklılıkları ve alimlerin görüş ayrılıklarına rağmen- insanlar arasında adaleti tesis etmeyi gaye edindiğini hatırlamak gerekmektedir. Kadın-erkek cinsiyet rollerini değerlendirmede İslam hukuku ele alındığında aile ve toplum bağlamında görevlerin adalet üzere pay edilmesi için çaba gösterilmiştir. Tucker’ın bu çalışması; İslam hukukunun cinsiyetler arasında tesis etmeyi hedeflediği adalet prensibini ele almaksızın eşitlik üzerine yaptığı kesin vurgular çalışmanın objektifliğini tartışmaya açık hale getirir de toplumsal cinsiyet rollerinin dağılımını anlamada ve İslam hukuku üzerinde adalet eksenli bir okumanın mümkün olup olmadığını test edebilmek adına kaynak teşkil edecektir.